

Katarzyna Ludwichowska

Niemożliwość świadczenia w świetle zmian w niemieckim prawie zobowiązań

Palestra 49/3-4(555-556), 195-198

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DRAWO ZA GRANICĄ

Katarzyna Ludwichowska

NIEMOŻLIWOŚĆ ŚWIADCZENIA W ŚWIETLE ZMIAN W NIEMIECKIM PRAWIE ZOBOWIĄZAŃ

Z dniem 1 stycznia 2002 roku weszła w życie gruntowna reforma niemieckiego prawa zobowiązań¹. Prawo to w wielu obszarach pozostało co do istoty niezmienione od czasu wejścia w życie Bürgerliches Gesetzbuch, a więc od 1 stycznia 1900 r. W związku ze zmieniającymi się uwarunkowaniami społeczno-gospodarczymi wiele dawnych unormowań uległo dezaktualizacji. Dotyczy to zwłaszcza regulacji przedawnienia, nienależytego wykonania zobowiązania, umowy sprzedaży oraz umowy o dzieło. Błędy i braki w obowiązującym prawie obligacyjnym należało zlikwidować, zwłaszcza ze względu na konieczność dostosowania go do standardów Unii Europejskiej. Ogromne znaczenie dla zainicjowania reformy miał obowiązek implementacji następujących dyrektyw: z 25 maja 1999 r. w sprawie niektórych aspektów sprzedaży dóbr konsumenckich², z 29 czerwca 2000 r. w sprawie zwalczania opóźnionych płatności w transakcjach handlowych³ oraz art. 10, 11 i 18 dyrektywy z 8 czerwca 2000 r. w sprawie niektórych prawnych aspektów usług społeczeństwa informacyjnego na Rynku Wewnętrznym, w tym w szczególności handlu elektronicznego⁴.

¹ Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts vom 26 November 2001 (BGBl. I S. 3158).

² Directive 1999/44 EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees, Official Journal L 171, 07/07/1999 P. 0012 - 0016.

³ Directive of the European Parliament and of the Council of 29 June 2000 on combating late payment in commercial transactions, Official Journal L 200, 08/08/2000 P. 0035 - 0038.

⁴ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market

Niniejsze rozważania poświęcone zostaną tylko jednemu aspektowi reformy, a mianowicie skutkom prawnym niemożliwości świadczenia⁵. Wprowadzone do BGB nowe regulacje w sposób tak istotny zmieniły tę instytucję, że mogą być uznane za fundamentalne. Nie bez znaczenia dla wyboru przedmiotu przedstawianych rozważań pozostaje fakt, że niemiecki system prawny wywierał od wieków istotny wpływ na polskie rozwiązania normatywne.

Omawiając reformę BGB we wskazanym zakresie należy zwrócić szczególną uwagę na odmienność dawnych i nowych unormowań w kwestii podejścia do skutków prawnych niemożliwości świadczenia z punktu widzenia jej natury i czasu wystąpienia. W związku z tym należy odpowiedzieć na pytanie, jak zmieniły się normy dotyczące niemożliwości pierwotnej subiektywnej, pierwotnej obiektywnej, następczej obiektywnej i następczej subiektywnej.

Zasadniczym przepisem dotyczącym omawianych unormowań był dotychczas § 306 BGB, którego odpowiednikiem w prawie polskim jest art. 387 § 1 k.c. Powyższy przepis stanowił, że umowa o świadczenie niemożliwe jest nieważna (*Ein auf eine unmögliche Leistung gerichteter Vertrag ist nichtig*). W wyniku reformy wyeliminowano z niemieckiego prawa zobowiązań § 306 BGB; zrezygnowano zatem z sankcji bezwzględnej nieważności umowy o świadczenie niemożliwe. Nie zachowano więc unormowania wcześniej właściwie niekwestionowanego. Takie rozwiązanie legislacyjne spowodowało konieczność kolejnych doniosłych zmian, o czym poniżej.

Podstawową normą nowej regulacji prawnej jest § 275 BGB, wprowadzający możliwość uchylenia się dłużnika od spełnienia świadczenia we wszystkich przypadkach niemożliwości obiektywnej oraz subiektywnej, i to zarówno pierwotnej, jak i następczej.

Zgodnie z dawnym § 306 BGB w przypadku niemożliwości pierwotnej obiektywnej umowa była bezwzględnie nieważna. W sytuacji, w której dłużnik wiedział o niemożliwości świadczenia lub też powinien był o niej wiedzieć, obowiązany był do naprawienia szkody powstałej w wyniku jego niespełnienia (*Schadenersatz wegen Nichterfüllung*). Jego odpowiedzialność ograniczała się do tzw. ujemnego interesu umowy (§ 307 BGB). Obowiązek ten nie istniał, gdy druga strona o niemożliwości świadczenia wiedziała lub powinna była wiedzieć⁶.

Unormowanie dawnego § 306 BGB zastąpione zostało przepisem § 311a BGB. Zgodnie z jego treścią w przypadku pierwotnej obiektywnej niemożliwości świadczenia umowa pozostaje ważna, a w myśl § 275 ust. 1 BGB wyłączne jest roszczenie o spełnienie tego świadczenia. W unormowanej w § 275 ust. 2 BGB sytuacji dłużnik ma możliwość uchylenia się od spełnienia świadczenia, natomiast wierzyciel może domagać się, według własnego wyboru, albo odszkodowania zamiast świadczenia (*Schadenersatz statt der Leistung*) w miejsce dawnego odszkodowania za niespełnienie świadczenia (*Schadenersatz wegen Nich-*

(Directive on electronic commerce), Official Journal L 178, 17/07/2000 P 0001 – 0016; *Beschlussempfehlung und Bericht des Rechtsausschusses (6. Ausschuss) des deutschen Bundestags zu dem Gesetzentwurf der Bundesregierung - Entwurf eines Gesetzes zur Modernisierung des Schuldrechts*, 10 Oktober 2001.

⁵ Odnośnie do rodzajów niemożliwości świadczenia w prawie polskim patrz zwłaszcza W. Czachórski, *Zobowiązania – zarys wykładu*, Warszawa 2001, s. 71–72, 145–146, 329–332.

⁶ Niemożliwością świadczenia w dawnym prawie niemieckim zajmował się m.in. K. Kruczalák, *Niemożliwość świadczenia w prawie zobowiązań*, Gdańsk 1981, s. 54–72.

terfüllung), albo zwrotu poczynionych przez siebie nakładów w zakresie wskazanym w § 284 BGB (*Aufwendungsersatz*).

W nowym stanie prawnym obowiązuje ujęta w § 280 BGB generalna reguła, zgodnie z którą naruszenie przez dłużnika obowiązku wynikającego ze stosunku zobowiązaniowego obliguje go do naprawienia wynikłej stąd szkody. Niespełnienie świadczenia, które ma przecież zawsze miejsce w przypadku jego niemożliwości, bez wątplenia takie naruszenie stanowi. Odmowa spełnienia świadczenia nie wyłącza całkowicie roszczenia wierzyciela, a jedynie je „hamuje” i jednocześnie uruchamia skorelowany z tym roszczeniem wspomniany już obowiązek dłużnika bądź zapłaty odszkodowania zamiast świadczenia, bądź też zwrotu nakładów poczynionych przez wierzyciela⁷. Należy zauważyć, że pierwszą z wymienionych możliwości wierzyciel dysponuje tylko w ściśle określonych w § 280 ust. 3 BGB wypadkach. Ma on ją co do zasady wówczas, gdy bezskutecznie wezwał dłużnika do spełnienia świadczenia w odpowiednim terminie (§ 281 BGB). Wyżej wskazane unormowania nie znajdują zastosowania w sytuacji, gdy dłużnik nie ponosi odpowiedzialności za naruszenie obowiązku ze stosunku zobowiązaniowego (§ 280 ust. 1 s. 2).

Przechodząc do omówienia unormowań dotyczących niemożliwości pierwotnej subiektywnej należy przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że przed wejściem w życie reformy niemieckiego prawa zobowiązań nie była ona wyraźnie uregulowana w BGB. Nie miał do niej zastosowania § 306 BGB, regulujący tylko niemożliwość pierwotną obiektywną. Stan ten powodował liczne trudności interpretacyjne. Wydaje się, że słuszne było w tym przypadku stosowanie w drodze analogii przepisów dotyczących niemożliwości subiektywnej następczej. Znaczenie dla omawianej sytuacji miał także § 325 BGB, zgodnie z którym w przypadku, gdy świadczenie z umowy wzajemnej stało się niemożliwe wskutek okoliczności, za które strona zobowiązana ponosiła odpowiedzialność, druga strona uprawniona była do odszkodowania (*Schadenersatz wegen Nichterfüllung*) albo odstąpienia od umowy⁸.

Wprowadzony do BGB § 311a usunął omawianą lukę prawną. Przepis ten ma zastosowanie do wszystkich przypadków niemożliwości pierwotnej (*anfängliche Unmöglichkeit*), a więc także i do niemożliwości subiektywnej. W przedstawionej sytuacji umowa o świadczenie niemożliwe pozostaje więc ważna. Rozważany przypadek objęty jest także zakresem stosowania § 275 BGB, który reguluje wszelkie postacie niemożliwości bez względu na jej rodzaj. Zgodnie z jego treścią roszczenie o spełnienie świadczenia wyłączone jest bowiem zarówno w wypadku, gdy jest ono obiektywnie niemożliwe do spełnienia, jak i wówczas, gdy spełnić go nie jest w stanie wyłącznie dłużnik. W świetle powyższego oczywisty jest wniosek, że nowe unormowanie wprowadzone do BGB ujedniczyło i uprościło regulację pierwotnej niemożliwości świadczenia w niemieckim systemie prawnym.

Kwestię niemożliwości następczej obiektywnej regulowały dwa przepisy, tj. § 280 BGB dla niemożliwości, za którą dłużnik ponosił odpowiedzialność i § 275 ust. 1 BGB w przypadkach, w których tej odpowiedzialności nie ponosił. W pierwszej sytuacji dłużnik zobowiązany był do naprawienia szkody spowodowanej niespełnieniem świadczenia, zaś w drugiej – w ogóle zwolniony z obowiązku świadczenia.

⁷ Por. E. Wieser, *Eine Revolution des Schuldrechts* (w:) Neue Juristische Wochenschrift 2001, z. 2, s. 121–124.

⁸ Por. G. Köbler, *Schuldrecht – Allgemeiner und Besonderer Teil*, München 1976, s. 95–97.

Po reformie prawa zobowiązań przypadek niemożliwości następczej obiektywnej objęty został, podobnie jak wszystkie inne przypadki niemożliwości, zakresem stosowania § 275 BGB. Sytuacja ta nie jest jednak regulowana przez właściwy tylko dla przypadków niemożliwości pierwotnej § 311a BGB. Przy niemożliwości następczej obiektywnej wierzyciel nie ma już zatem możliwości wyboru świadczenia, do jakiego dłużnik jest zobowiązany w wypadku objętym § 275 BGB. Zgodnie z ogólną regułą zawartą w § 280 BGB dłużnik musi naprawić szkodę powstałą wskutek naruszenia przez niego obowiązku wynikającego ze stosunku zobowiązaniowego, chyba że za naruszenie to nie ponosi odpowiedzialności. Niespełnienie świadczenia niewątpliwie takie naruszenie stanowi, a zatem po stronie dłużnika powstaje wskazany uprzednio obowiązek. Wierzyciel może więc w sytuacjach wskazanych w § 280 ust. 3 BGB domagać się odszkodowania zamiast świadczenia (*Schadenersatz statt der Leistung*). Nie może natomiast żądać zwrotu poczynionych przez siebie nakładów. Unormowanie pozwalające mu na taki krok byłoby zresztą pozbawione uzasadnienia, jako że chodzi tu o niemożliwość następczą świadczenia.

Niemożliwość następcza subiektywna była w stanie prawnym sprzed reformy uregulowana identycznie, jak omówiona wcześniej niemożliwość następcza obiektywna (§ 275 ust. 2 BGB). Tak samo podszedł do tego zagadnienia Ustawodawca przy dokonywaniu reformy niemieckiego prawa zobowiązań. Obecnie niemożliwość następcza subiektywna została więc również uregulowana tak, jak niemożliwość następcza obiektywna. Ma zatem do niej zastosowanie właściwy dla wszystkich przypadków niemożliwości § 275 BGB. Nie stosuje się tu natomiast § 311a BGB, który dotyczy tylko pierwotnej niemożliwości świadczenia.

Przyjęte w prawie niemieckim nowe rozwiązania legislacyjne dotyczące niemożliwości świadczenia likwidują niepotrzebne komplikacje związane z uzależnieniem przez ustawodawcę konkretnych rozwiązań normatywnych od rodzaju i czasu niemożliwości i tym samym upraszczają tę doniosłą z punktu widzenia praktyki instytucję. Wypełniają także istniejącą dotąd w przepisach prawa obligacyjnego lukę spowodowaną brakiem unormowania skutków prawnych niemożliwości pierwotnej subiektywnej. To, czy rzeczywiście usprawnią one stosowanie przepisów w omawianym zakresie pozostaje kwestią otwartą, którą zweryfikuje przede wszystkim praktyka. Doniosłość omawianych unormowań podkreśla fakt, że na ich przyjęcie zdecydował się właśnie ustawodawca niemiecki. Ogromne przywiązanie do tradycji jest przecież wizytówką Niemiec – kraju, w którym kodeks cywilny obowiązywał ze stosunkowo niewielkimi zmianami przez ponad sto lat.